

HADİS RAVİSİ OLARAK İLK ZAHİDLER*

Christopher MELCHERT **

Çeviren: Süleyman DOĞANAY ***

Klasik Tasavvuf dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde Bağdat'ta belirginlik kazanmıştır.¹ Erken dönem onbirinci yüzyıl biyografi yazarları, Tasavvufun sahâbe dönemine kadar uzanan manevî silsilesi üzerine sıkı bir çalışma sergilemişlerdir. Biyografi yazarları, *zuhhâd*, *nussâk* veya *'ubbâd* olarak bilinen sekizinci ve dokuzuncu yüzyıl zahidlerinden mevcut takva ehli Sûfileri belirlemişlerdir.² Zâhidler dünyevî zevklerden uzak bir yaşam tarzını benimsemiş olup, zamanlarının büyük çoğunluğunu Kur'an ezberine ve ibâdete vakfetmekle birlikte, hayat karşısında vakur bir tutum sergilemişlerdir.³ Bazıları Allah'ı sık sık ve sebatla tefekkür etmekten bahsetmişlerdir; fakat ilâhî aşk ve mistik birlik düşünceleri daha ortaya çıkmamıştı. Yün elbise giyen, fakat dokuzuncu yüzyıldan önce sufi olarak kendilerine referansta bulunulan az sayıdaki kişiler marjinal kimseler olup, daha sonraki sufi biyografi yazarlarınca tasavvufun temsilcileri olarak görülmemişlerdir.⁴ Modern araştırmalar, Sûfizm'in bu daha

* Bu makale, Christopher Melchert, *Early Renunciants as Hadith Transmitters*, Muslim World, 00274909, Fall2002, Vol. 92, Issue 3/4, p407, 12p.'de yayınlanan metnin çevirisidir.

** Gayr-i Müslim bir İslam araştırmacısı olup, Oxford Üniversitesi Doğu Araştırmaları (Oriental Studies) Fakültesi'nin öğretim üyesidir. Kur'an, hadis, İslam hukuku ve tarihi derslerini okutmaktadır. Dokuzuncu ve onuncu yüzyıl İslamî hareketler ve kurumları hakkında çalışmaları bulunmaktadır.

*** Ar. Gör. Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

1 Burada, klasik değerdeki sûfilik Cüneyd (298/911?) etrafında billurlaşan ve sadece Allah düşüncesinde yoğunlaşan (quetist) tasavvufa işaret etmektedir. Klasik tasavvufun Horasan'a geç girişine dair bk. Jacqueline Chabbi, "Remarques sur le développement historique des mouvements ascétiques et mystiques au Khurasan", *Studia Islamica*, no: 46 (1977), ss. 5-72. Başka yerlerdeki durum, Basra'da olduğu gibi, henüz kategorize edilmiş değildir; ancak bk. Alexander Knysh, *Islamic Mysticism: A Short History*, Leiden 2000. Önde gelen kişiler hakkında bk. Richard Gramlich, *Alte Vorbilder des Sufitums 1: Scheiche des Westens and 2: Scheiche des Ostens*, Wiesbaden 1996.

2 Günümüze kadar gelen en önemli biyografik sözlükler Sülemî (412/1021)'nin Tabakatü's-süfîyye, haz.: Johannes Pedersen, Leiden 1960 ve Ebû Nuaym (430/1038)'in *Hilyetü'l-evliya*, Matbaatü's-saade ve Matbaatü'l-hanci, Kahire 1352-57/1932-38 isimli eserleridir.

3 Sekizinci yüzyıl zahid, dindar (nussak) ve abidlerini birbirinden ayıran uygulamalar hakkındaki yararlı bir araştırma, Ofer Livne-Kafri'nin "Early Muslim Ascetics and the World of Christian Monasticism", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, no: 20 (1996), ss. 105-29 isimli çalışmasıdır.

4 Açıkça "Sûfî" olarak isimlendirilen mütekaddimundan riyazet ehli kişiler nadiren tasavvufu,

erken ve zühd (ascetic) geleneğinden kaynaklandığını büyük ölçüde teyid etmiştir.⁵

Sufi biyografi yazarlarına göre, erken dönem zâhidlerinin çoğu faal hadis ravileriydi. (Zahidler ve âbidler hakkında, Max Weber tarafından anlaşıldığı şekliyle “mistisizmin” “çileciliğe/riyâzetçiliğe” (asceticism) zıt olduğunu ima etmekten kaçınmak için “çileciler/riyâzetçiler” den (ascetics) ziyade, Michael Cooperson tarafından bana önerilen “zâhidler” (renunciants) kelimesini kullanmaktayım.)⁶ Çıkarabildiğimiz sonuca göre, dokuzuncu yüzyıl muhaddislerinin dindarlığı (bu kimseler kendi düstur ve teolojilerini akıl yürütme yerine, genellikle hadise dayandırmışlardır), Sûfilikle ilgili kaynakların gösterdiği üzere sekizinci yüzyıl zahidlerinin çoğunluğunun dindarlığı ile aynı idi.⁷ Nitekim, hadis ile tasavvuf müşterek kaynaklara sahip olmuşlardır. (Bu arada, tesadüfen farkettim ki, hadis müdevvinleri kendi grublarından belirli kişilere, daha sonradan tasavvufun sık kullanılan bir terimi olan *abdal* demişlerdir.)⁸ Peki o zaman, hadis ile tasavvuf tam olarak ne zaman birbirinden ayrılmıştır?

Ciltler dolusu rical tenkidi literatürü, bize hadis derlemecilerinin ve tenkitçilerinin kendi zâhid selefleri ve çağdaşları hakkında nasıl düşündüklerini gösterir. Genel olarak konuşmak gerekirse, dokuzuncu yüzyılın büyük rical tenkitçilerinin çoğunun, sekizinci yüzyılın son dönem zâhidlerini en azından hadis ravisi olarak dikkate almadıklarını söylemek mecburiyetindeyiz; fakat, onların yapmış oldukları yorumlara da ellerinden geldiğince hürmet göstermeye çalışmışlardır. Onlar, kendi dönemlerindeki zâhidlere -rivayetlerinin çoğunluğunu değersiz görmek suretiyle- daha şüpheli bir tavır içerisinde yaklaşmışlardır. Nihayet, dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru klasik Tasavvufun

çoğunlukla da emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i anî'l-münker'le karakterize edilmişlerdir; mesela Mu'tezile için bk. A. J. Arberry, "New Material on the Kitab al-Fihrist of Ibn al-Nadim." *Islamic Research Association Miscellany*, IRA ser., no. 12, 1 (1948), ss. 19-45. Bernd Radtke'nin İslam Ansiklopedisine [yazdığı] en son makalesinde ("tasawwuf" maddesi altında) ileri sürdüğü gibi, "Sûfi" teriminin Cüneyd'in etrafındaki mistikler hakkında nasıl kullanılmaya başladığı belirsizliğini korumaktadır.

- 5 Bk. Louis Massignon, *Essai sur les origines du lexique technique de la mystique musulmane*, Paris: J. Vrin 1954, şu anda *Essay on the Origins of the Technical Language of Islamic Mysticism*, trans. Benjamin Clark, Notre Dame, Ind.: Notre Dame Univ. Press 1997 ismiyle mevcuttur.
- 6 Max Weber, *Economy and Society*, haz.: Guenther Roth ve Claus Wittich, 2 cilt, Univ. of Calif. Press, Berkeley 1978, ss. 544-51. Riyazet (ascetical) ve mistik ayrımı, Gert H. Mueller, "Asceticism and Mysticism." *In International Yearbook for the Sociology of Religion* 8, edit.: Günter Dux et al, Westdeutscher Verlag, Opladen 1973, s. 68-132 isimli becerikli özetiyle son noktaya erişmekle birlikte, pek çok kişi tarafından geliştirilmiştir.
- 7 Başlangıç olarak bk. Jacqueline Chabbi, "Fudayl b. 'Iyâd un précurseur du Hanbalisme", *Bulletin d'études orientales* 30, (1978), ss. 331-45.
- 8 Krş. Sufi kavramını vurgulayan I. Goldziher, "abdal", *Encyclopaedia of Islam* ve hadisle erken dönemdeki ilişkisine dikkat çeken Jacqueline Chabbi, "abdal" *Encyclopaedia Iranica*.

ortaya çıkışıyla, mistik gelenek kendi yoluna gitmiştir. Tasavvuf mensupları hadis rivayetlerine devam etmelerine rağmen, onuncu yüzyılın ve daha sonraki dönemlerin hadis uzmanları onları neredeyse tamamen görmezden gelmiştir.

Rical Kitaplarındaki Zâhidler

Batılı ilim adamları hadis rivayeti ile riyâzet yolunda ilerleme ve seyru sulûk (mystical vocations) arasında herhangi bir uyumsuzluğun olmadığını genellikle iddia etmişlerdir. (Onlar, Süfiliği modern Müslümanlara karşı sıkça savunuyor görünüyorlar; fakat, bu, benim burada girmek istemediğim bir tartışma konusudur.)⁹ George Makdisi, çoğu sûfînin hadis rivayetinde bulunduğu dayanarak, tasavvufun tamamen ortodoks olduğunu iddia etmektedir.

En başından beri hadis eğitim aracıydı; sufi biyografileri hadis uzmanlarının isimleriyle doludur. Sûfîliğin ortodoks olmaması gibi bir sorun asla olmadı; tasavvuf, en ortodoks İslâmî ilim olan hadisin teminatı altında Ortodoks İslâm'ın bir parçası ve bölümü olarak gelişti.¹⁰

Makdisi, erken dönem biyografik zahid ve sûfî sözlüklerinin birçok kişiyi aktif hadis ravisi olarak tanımladığı konusunda elbette haklıdır. Bunların tam olarak kaç kişi olduğunu söylemek mümkün olmalıdır. Üstelik, ravi listelerinden zâhidleri araştırmak suretiyle, ne kadar zâhid ravinin uzmanlar tarafından hadiste dikkate alındığını söyleyebiliriz. İşte bizim bu çalışmamız bu araştırmaya yöneliktir.

En kullanışlı tasavvuf tarihi [kitabı], Sülemî (ö.Nişabur, 412/1021)'nin kayıp durumdaki Târîhu's-sûfiyye [isimli kitabının] özeti olan Tabakâtü's-sûfiyye'sidir. Târîh bin ismi ihtiva etmekteyken, Tabakât her beş tabakadan yirmişer kişinin sıralandığı yüz ismi ihtiva etmektedir.¹¹ İlk kuşak İbrahim b. Ethem (ö.Şam, 163/779-80?)'den Hamdun el-Kassâr (ö.Nişabur, 271/884-85)'a kadar kronolojik olarak sıralanır; zahid ravilerden klasik mutasavvıflara kadar pek çoğunu ihtiva ettiği de söylenmelidir. İkinci kuşak, Ahmed b. Ebi'l-Verd (ö.Bağdad, 263/877)'den Ebû Ali el-Cüzcânî (ö.320/932)'ye kadar sıralanmaktadır; aslında ilk kuşak sûfîlerin çoğunu da ihtiva etmektedir. Üçüncü kuşak,

9 Tasavvufa muhalefet hakkında bk. Frederick de Jong and Bernd Radtke (edit.), *Islamic Mysticism Contested*, Leiden 1999; Elizabeth Sirriyeh, *Sufis and Anti-Sufis*, Richmond: Curzon 1999 ve Alexander Knysh, *Ibn 'Arabi in the Later Islamic Tradition*, State University of New York Press, Albany 1999.

10 George Makdisi, "The Sunni Revival", *Islamic Civilisation 950-1150*, edit.: D. S., Oxford: Cassirer 1973, ss. 155-68.

11 Sülemî'nin Tabakat'ı ve Tarih'i hakkında bk.. Pedersen's introduction, *Tabakatü's-sufiyye*, özellikle ss. 50-62 ve Jawid A. Mojaddedi, *The Biographical Tradition in Sufism*, Richmond: Curzon 2001 (1. Bölüm).

Ebu Hamza el-Bağdadî'den (Sülemî 289/901-2'de öldüğünü söylemektedir.) Ebu'l-Hasen es-Saiğ ed-Dineverî (ö.Eski Kahire, 331/943)'ye kadar sıralanmaktadır. Burada onların nasıl hadis ravileri gibi değerlendirildiği söz konusudur. (Burada bazıları "faal" olarak değerlendiriliyor, bu durum, Sülemî'nin bize o kişinin hadis rivayetinde bulunduğunu söylediği anlamına gelmektedir; eğer bazıları hakkında "değerlendirme yapılıyorsa", bu da, bir hadis ravisi olarak o kişinin güvenilirliğinin bu dört eserden birinde veya bir kaçında karakterize edildiği anlamına gelmektedir:

Hatib el-Bağdâdî, Tarihü Bağdâd; Zehebî, Tarihü'l-İslam ve İbn Hacer, Tehzîbu't-tehzîb ile Lisanu'l-mîzân.¹²

[Hadis rivayetinde faal olan sûfilerin sayısında] gittikçe azalma olduğu açıktır: Özellikle dördüncü/onuncu yüzyılda, rical tenkitçilerinin cerh veya ta'dilini gerekli gördükleri faal durumdaki kişilerin oranında daha açık bir düşüş var iken, isimleri zikredilen ve sayıları gittikçe azalan sûfiler hadis rivayetinde faaldir. Ayrıca, ilk kuşakta rağbet gören kişilerin ekseriyeti (üç karşı dört) sika/güvenilir olarak mütâlaa edilirken, ikinci kuşaktan hiç kimse güvenilir bulunmamıştır.

Sufi geleneğin diğer önemli bir tarih [kitabı], Ebû Nuaym (ö.Isfahan, 430/1038)'ın Hilyetü'l-evliyâ'sıdır.¹³ Bu eser, Hulefâ-i Raşidîn'den onuncu yüzyılın ünlü sûfilerine kadar kronolojik sıra ile kabaca düzenlenmiş olup müslüman zahidlerin biyografilerini ihtiva etmektedir. Hilyetü'l-evliyâ, biyografilerin çoğunun kişilerin naklettiği örnek hadis rivayetleriyle son bulması için, şahısların hadis ravisi olarak etkinliğine vurgu yapar. İşin aslına bakılırsa, İbnü'l-Cevzî (ö.Bağdad, 597/1200), Ebu Nuaym'ın kişilerin naklettiği hadis yorumlarını ve onların Kur'an tefsirlerinden alıntı yapmayı ihmal ederek Hilye'yi şahısların ibretlik hikâyeleriyle sınırlı tutmasından şiddetle şikayette bulunur.¹⁴ O, Ebû Nuaym'ın ilk dört halife, Süfyan es-Sevrî, Şafii, Ahmed b. Hanbel ve diğerleri gibi çeşitli erken dönem şahsiyetlerini yanlışlıkla tasavvuf-

12 Hatib el-Bağdadî (463/1071)'nin Tarihü Bağdad'ı, Bağdad'da yaşamış veya en azından oraya uğramış olan başlıca hadis ravilerinin biyografik bir sözlüğüdür. Zehebî (Şam, 748/1348?)'nin Tarihü'l-İslam'ı bütün bölgelerden başlıca hadis ravileri olmak üzere müslümanların büyük çaptaki biyografik bir sözlüğüdür. İbn Hacer (Kahire, 852/1449)'ın Tehzîbu't-tehzîb'i Kütüb-i Sitte'deki hadis ravilerini kapsayan biyografik bir sözlüktür. Bu eser, Mizzi (Şam, 742/1341)'nin Tehzîbü'l-kemal'inin yeniden gözden geçirilmiş [muhtasar] şeklidir. Lisanü'l-mizan, Zehebî'nin Mizanü'l-itidal'inin yeniden gözden geçirilmiş şekli olup Tehzîbü't-tehzîb'de muhtevi bulunan ravileri kapsamamaktadır.

13 Bk. Raif Georges Khoury, "Importance et authenticité des textes de Hilyetü'l-evliya", *Studia Islamica*, no: 46 (1977), ss. 73-113 ve Mojaddedi, 2. bölüm.

14 İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safoe*, tahk.: Muhammed 'Abdülmü'id Han, Meclisü dairatü'l-maarifü'l-Osmaniyye, 2. baskı, Haydarabad 1355-56, 1968.

la ilişkilendirmesinden de yakındır.¹⁵ Modern eleştirmenler, Hilyetü'l-evliyâ'da Sufizm'in mahâretle gerekçelendirilişini gördükleri için onun çizgisine merak sarmışlardır. Modern ilmin bir örneği olarak Hamid Dabâşî'den alıntı yapılm:

Hallac çizgisindeki Harakânî'nin karşısında Ebu Nuaym el-İsfehânî durmaktadır... Hilyetü'l-evliya'nın muazzam tertibi, İslam tasavvufunun saygın ve kendini haklı gösteren bir soy ağacını yeniden hikaye edip inşa etmeye yönelik cesur bir girişimdir. Ki, bu soy ağacı vasıtasıyla, ilk dönem müslüman mistiklerin aslı Raşid Halifelere dayandırılır...; ve böylece Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali ilk sufiler arasında mütalaa edilir.¹⁶

Benim [bu konuda] şüphelerim var. Ebu Nuaym, bir hadis uzmanı olarak herhangi bir sûfiden çok daha meşhur idi.¹⁷ Güvenilir malumata sahip olduğunu farzedelim ya da etmeyelim, onun gerçekten Hulefâ-i Raşidîn'in takvasına meraklı olduğunu kabul edebilecek miyiz? Ayrıca, Ebu Nuaym sahâbe ve tâbiün'un takvasıyla ilgili ciltler dolusu malumatı kendisi icat etmemiştir. Aksine, biz bunları takva ehli sefehin ve daha sonraki zâhidlerin hadis ravileri arasında nasıl zikredildiğinin kanıtı olarak almalıyız. Anakronizmden tamamen sakınmalıyız: Hadis ravilerini, müfessirleri ve sûfileri birbirinden ayıran çizgiler, İbnu'l-Cevzî'nin döneminde daha net olmalıdır; fakat, Hilye Ebû Nuaym'ın zamanında bu çizgilerin daha az olduğunun kanıtıdır.

Hilye'nin ilk ciltlerinde yer alan zahidlerin büyük çoğunluğu, aynı zamanda önemli hadis ravileri idiler. Söz gelimi, Basralı zâhidlerin incelenmesiyle sona eren ve aynı zamanda Medine'li ve Mekke'li zahidlerle devam eden üçüncü cilt, elli ayrı biyografiyi ihtiva eder. Ebu Nuaym, bu elli biyografinin hepsini aktif hadis ravisi olarak teşhis eder; dördü hariç kırkaltısı Kütüb-i Sitte'de ravi olarak geçer; bu dört kişiden üçü en azından İbn Ebî Hâtim tarafından ravi olarak kabul edilip [haklarında] değerlendirme yapılır.¹⁸ Kısacası, elli kişiden kırkdokuzu aktif ravi olarak değerlendirilmiş, sadece bir kişi [hakında] değerlendirme yapılmamıştır. Daha sonraki kuşaklar, farklı görünebilir. Burada, son üç ciltte bulunan kişilerin bir özeti söz konusudur.

15 İbnu'l-Cevzi, *Sıfat*, Haydarabad, c. I, s. 3 = Beyrut, c. I, ss. 9 vd.

16 Hamid Dabaşî, "Historical Conditions of Persian Sufism During the Seljuk Period", *Classical Persian Sufism*, haz.: Leonard Lewisohn, Khaniqahi Nimatullahi Publications, New York 1993, ss. 137-74.

17 Zehebi, *Tarihu'l-islam*, tahk.: Ömer 'Abdüsselam Tedmuri, Daru'l-kitabî'l-arabi, Beyrut 1407/1987-, c. XXIX (H. 421-40), ss. 274-80'daki hadis ile tasavvuf arasındaki dengeyi dik-kate almak gerekir.

18 İbn Ebi Hatim (Rey, 327/938)'in Kitabu'l-cerh ve't-ta'dil'i, ondan ona hadis nakleden 19000 ilk dönem hadis ravisini isimleriyle birlikte listeler. Ele aldığı kişilerin yaklaşık olarak yarısının güvenilirlikleri hakkında değerlendirmeler sunar.

(Ebu Nuaym, şahısların çoğunun ölüm tarihini vermez; üstelik, bu ölüm tarihlerinin çoğu Ebu Nuaym'a kadar ki isnad uzunluğundan benim çıkarsamamdır.) Çoğu zâhid, önemli hadis ravisi olmaktan ziyade, açık ve net olarak zâhidâne tavırlarına binaen zikredilirler. Ebu Nuaym'ın her şeyden önce bir hadis müdevvini olmasından ve biyografik sözlüğünü diğer müdevvinlerle doldurmasından dolayı, onun şahıslarının çoğu Sülemî'nin şahıslarına nazaran hadis ravisi olarak bilinir. Bununla birlikte, [zâhid hadis ravilerinin sayısı] açık ve net olarak azalma eğilimindedir: İlk zahidlerin çoğunluğu, dokuzuncu yüzyılın büyük münekkidleri tarafından değerlendirildiği şekliyle kâfi derecede hadis ravileri olarak mütalaa edilmiştir; ne var ki, dokuzuncu ve onuncu yüzyılın zahidlerinden bir kaç da hadis ravisi olarak yeterince önemli görülmüştür. Neticede, hicri 250 veya daha öncesinde vefat edip de cerh ve tadile tabi tutulan bu ilk dönem ehl-i zühd ravilerin elde ettiği hakikî değer, bir çoğunun hakkaniyet ölçüleri dâhilinde değerlendirilmesine uygun düşmeyecek şekilde üç misli oranında azalma eğilimindedir. Hicri 250'den sonra vefat eden ve cerh ve tadile tabi tutulan bir kaç kişi hakkında kabul veya red eşit düzeydedir.

Son olarak, burada *Tehzibu't-tehzîb*, *Lisanu'l-mîzân* ve Hatib el-Bağdâdî'nin *Tarihu Bağdâd'*ında oldukça farklı bir mukâyese tablosu vardır.

Önceki tablolar gibi bu da zamanın geçmesine bağlı olarak, hem hadis ravisi olarak dikkate değer bir şekilde aktif olan zâhidlerin oranında hem de rical tenkitçilerinin teveccühüne maruz kalan zâhid hadis ravilerinin oranında çok daha fazla bir şekilde azalmayı gösterir. Hadis ravilerinin ilgisindeki azalma, daha sonraki raviler gibi aktivite bakımından dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarında had safhadadır.

Zahidler ile Hadis Ravilerinin Ayrılma Nedeni

Buradan, Makdisî'nin Tasavvufu hadisin teminatı altında gelişen bir alan olarak karakterize etmesi söylemi tekrar gözden geçirilmelidir. Birincisi, klasik tasavvufun dokuzuncu yüzyılın sonlarında şekillenmesine kadar eskisine göre daha az [sayıdaki] zâhid, aktif olarak hadis ravisi idi. İkincisi, bu sûfiler ve hadis rivayet eden diğer zahid çağdaşlar, ilk nesillerin zâhid ravilerine göre hadis uzmanlarının geneli tarafından bilhassa çok az dikkate alınmıştır. Başka bir yazımda, özellikle dokuzuncu yüzyıl hanbelîlerinin, gelişmekte olan sûfî hareketin Kur'an okumaya ve hadis rivayetinin dışında Allah'ı zikre dâir özel oturumlar [düzenlemek] gibi çok önemli uygulamalarına sıcak bakmadıklarını

ileri sürmüştüm.¹⁹ Bundan başka, meselâ Ehl-i Hadis'in (Traditionalists) sürekli vakur/murûet sahibi olmaya çalışmaları hususunda, onların dindarlıklarının [takva] tonu ile erken dönem sûfilerinin dindarlığı zaman zaman çatışmaktaydı.²⁰

Çoğu kez, vakit darlığı hem hadis hem de zühd işinin peşinde olmayı muhtemelen zorlaştırmıştır. İbn Hibban'a göre, kendini ibadete adanmış olması Münkedir b. Muhammed (ö.180/796-97)'i esaslı bir şekilde hadis ezberlemekten alı koymuştu.²¹ Her ne kadar Ahmed b. Hanbel her ikisinin de mümkün olabileceğini söylemişse de, bazıları onun camide hem hadis araştırması yapmasının hem de çok ibadet etmesinin mümkün olmadığını söylemişlerdir.²² Seri es-Sekâti (ö.Bağdad, 253/867?), doğru dürüst yapılırsa hadis ile zahidliğin birbirine uygun olduğunu ileri sürmektedir: Kişi başka yollardan ziyade öncelikle hadisle başlamalı, sonra zâhidliğe yönelmelidir.²³ Muhtemelen, o, gençlere özgü ezberleme yeteneğinin avantajını yakalamayı hesaba katmıştır. Bununla birlikte, Nişaburlu Muhammed b. İbrahim b. Hemş (ö.353/964-65) gençliğinde hadis dinlemiş, ondan sonra Tasavvufla meşgul olmuş, daha sonra hadise dönüş yapmıştır; fakat, bu dönüşünde muvaffak olamamıştır.²⁴ Hadisi hafızada canlı tutabilmek için, muhaddisin notlarını günlük olarak gözden geçirmeye ihtiyacı vardır. Açıkçası tasavvuf, böyle bir gözden geçirmede bulunmak için aşırı derecede çok zaman alır.

Dokuzuncu yüzyılın, niçin zahidlerin hadis rivayetini bırakmaya eğilim gösterdikleri zaman dilimi olduğunu, buna mukabil zühd anlayışının aşırıya kaçtığı ve bu yüzden aynı anda zühd uygulamaları ile hadisi [birlikte] yürütmenin daha çok güçlük arzettiği yegâne yüzyıl olduğunu anlamak kolaydır. Dokuzuncu yüzyıl, kişinin geçimini kendi eliyle kazanmasından ziyâde, âdet üzere Allah'tan gelen nasiblerine güvenme anlayışına dayanan muazzam tevekkül çağıydı.²⁵ Daha artan bir oranda, kişi normal aile hayatı ile zühd hayatı

19 Ibn Ebi Ya'la, *Tabakatü'l-hanabile*, tahk.: Muhammad Hamid el-Fiği, Matba'atü's-sünnetü'l-muhammediyye, Kahire 1371/1952, c. I, s. 255; çok daha genel olarak, Christopher Melchert, "The Hanabila and the Early Sufis", forthcoming in *Arabica*.

20 Christopher Melchert, "The Piety of the Hadith Folk," forthcoming in *International Journal of Middle East Studies*.

21 Ibn Hibban, ayrıca Ibn Hacer, *Tehzibü't-tehzib*, Meclisü daireti'l-maarifi'n-nizamiyye, Haydarabad 1325-27, c. X, s. 318.

22 Ibn Ebi Ya'la, *Tabakat*, c. I, s. 23.

23 Sülami, *Tabakat*, 48.

24 Hakim en-Neysaburi, ayrıca Ibn Hacer, *Lisanü'l-mizan*, Meclisü daireti'l-maarif, Haydarabad 1329-31; Müessesetü'l-a'lam, Beyrut 1406/1986, c. V, s. 25.

25 Bk. Benedikt Reinert, "Die Lehre vom Tawakkul in der klassischen Sufik", *Studien zur Sprache, Geschichte u. Kultur des islamischen Orients*, Berlin: W. de Gruyter, 1968.

arasında seçim yapmak zorundaydı. Ebu Bekir en-Neysaburi (ö.324/936), artık günlük beş habbe [arpa, buğday v.b. tanesi] ile geçinebileceğini, izdivactan sonra bütün gece uyanık kalabileceğini söylemiştir.²⁶ Muhaddisler üzgündü. Bazılarının yarın için hazırlıklı olmanın kaygısını taşımaya dair sözlerinin günah addedilmesi karşısında, Ahmed b. Hanbel "Kim bu kadar çok güçlüdür?" diye şikayet etmiştir.²⁷ O, Bişr el-Hafi (227/841)'nin evlenmemiş olmasını esfle karşılamıştır.²⁸ Onuncu yüzyılla birlikte, Cüneyd'in etrafındaki sûfler zâhirî tevekkülü mânevî ahlakî tutum lehine terketmişlerdir. Onlar, maîşet tedarikinin bütünüyle reddi anlamındaki inkâru'l-kesb anlayışını Mu'tezilî zâhidlere ve onların (Horasan'daki) halefleri Kerrâmîyye'ye bırakmışlardır.²⁹ Onuncu yüzyılda, hadisi ve zühdü birlikte elde etmeye çalışmak muhtemelen yeniden daha kolay hale gelmiştir. Yine de aynı zaman diliminde zühd ve hadis gelenekleri bir yüzyıldan daha fazla ayrı düşmüştür.

Hadis dokuzuncu yüzyıl boyunca oldukça büyük bir grup tarafından daha fazla talep edilmiş olabilir. Yüzyılın başlangıcında, bir kaç bin hadis rivayetini hafızadan almak için ünlü muhaddisler tavsiye edilmiştir. Söz gelimi, Kûfeli Hafs b. Gıyas (ö.194/810) üç veya dört bin hadis nakletmiş, Mekkeli Süfyan b. Uyeyne (ö.198/814) yedibin civarında hadise sahip olmuştur.³⁰ Aksine, aynı yüzyıl içerisinde daha sonradan Ebu Zür'a er-Razî'nin, kişinin 100.000 hadisi bilmeksizin evlilik ve boşanma konularında hüküm vermeye yetkili olup olmadığından şüphe duyduğu nakledilir.³¹ Muhakkak, yazılı nüshalar çoktan beri evrensel düzeyde kabul gördüğü için, Ebû Zür'a zamanında 100.000 hadisi bilmek daha kolaydı; halbuki, Hafs ve Süfyan nüshalara dayanmaksızın hadise sahip olmuşlardı. Onuncu yüzyılda, Buhari ve Müslim'in

26 Hatib el-Bağdadi, *Tarihu Bağdad*, Mektebetü'l-hanci, Kahire 1349/1931, c. X, s. 122.

27 Ahmed b. Hanbel, *Kitabü'l-Vera'*, tahk.: Muhyiddin Nasr el-Kürdi, Matba'atü's-Saade, Kahire 1340; Daru'l-iman, İskenderiye 1993, s. 80.

28 Hatib el-Bağdadi, *Tarih*, c. VII, s. 73.

29 Mu'tezile ve Kerramiye ile ilgili olarak bk. Josef van Ess, "Une Lecture à rebours de l'histoire du mu'tazilisme", *Revue des études islamiques* 46 (1978): 163-240. Ebu İmran er-Rakaşî kesbe inanmayan ilk mu'tezilî idi.: Ibn al-Murtada, *Die Klassen der mu'taziliten*, ed. Susanna Diwald-Wilzer, *Bibliotheca Islamica* 21 (Wiesbaden: Franz Steiner, 1961), 77. Klasik Mu'tezililer içinde, er-Rummani (384/994) Tahrimü'l-mekâsib (Sezgin, *GaS*, c. VIII, s. 114, no. 21.) adında bir kitap yazmıştır. Kerramiye'nin kesbi reddine dair bk. Josef van Ess, "Ungenützte Texte zur Karramiya", *Sitzungsberichte der heidelberger Akademie der Wissenschaften*, philosophisch-historische Klasse; Jahrg. 1980, 6. Abhandlungen (Heidelberg, Winter 1980), ss. 30-32; idem, "Lecture," 190; Louis Massignon, *The Passion of al-Hallaj*, trans.: Herbert Mason, Bollingen Ser. 98, Princeton 1982, c. III, s. 227.

30 Hatib el-Bağdadi, *Tarih*, c. VIII, s. 195; (Hafs), c. IX, s. 179.

31 Zehebi, *Siyeru a'lami'n-nübela*, tahk.: Ali Ebu Zeyd, Müessesetü'r-risale, Beyrut, ts., c. XIII, s. 69.

kitapları gibi sahih koleksiyonların kabulüyle Hadis ilmi çok daha kolay [elde edilir] hale gelmiş olmalıdır. Fakat o noktadan itibaren, zühd ve hadis gelenekleri aşağı yukarı bir yüzyıl tekrar ayrı kalmıştır.

Ayrıca, muhâfazakar tavırlı kişilerin [aksini iddia etmelerine] rağmen, zâhidler ve sûfiler hadis tedvinine ve rivayetine bazen kesin olarak karşı çıkmışlardır. Muhammed b. Yusuf el-Isbehânî (ö.tahminen 200/815-16) ve Bişr el-Hâfî kendi notlarını gömmüşler ve az hadis rivayet etmişlerdir.³² Meşhur Suriyeli hadis ravisi İbn Ebi'l-Hevârî (ö.246/860)'nin bir noktaya kadar kitapların gerekli bir vasıta olduklarını, ancak, artık gerek kalmadığını söyleyerek kendi kitaplarını denize attığı söylenir.³³ Ebu'l-Velid et-Tayalisi (ö.224/838-39)'den ve diğerlerinden hadis dinleyen Muhammed b. Muaz (ö.334/945-46), sufi olunca kitaplarını gömmüştür. O, hadis toplamaya yeniden başlamadan önceki eski hadis kayıtlarından biri haricinde hepsini unutmuştur.³⁴ Ca'fer el-Huldî (ö.348/959-60), bir sufi tavsiye etmediği için gençliğinde Abbas ed-Devrî'yi dinlemeye gitmediğini belirtmiştir.³⁵ İbn Hafif (ö.371/982?), sufiler hevesini kırmaya çalıştıkları için kâğıdını ve mürekkebinin gizleyerek hadis tedvin etmiştir.³⁶

Zahidlerin hadis tedvinine karşı olduklarını dile getiren açık rivayetlere sahibiz. Fudayl b. İyaz (ö.187/803)'ın şöyle dediği nakledilir: "Hadis ravilerinin sesini işittiğim zaman, beni ihtiyaç tutar da onlardan uzağa kalkıp giderim."³⁷ O, [kendisinden] hadis rivayeti istenmesindense para istenmesini yeğlemiş³⁸ ve âlimlerin (hukema, ulema) değil de irfan sahibi kişilerin peygamberlerin mirasçısı olduğunda ısrar etmiştir.³⁹ Hadis zikredildiği zaman, Seri es-Sakatî bunun kabir azığı olmadığını tenbihlemiştir.⁴⁰ Seri, "boş gezen âvâre kişilerin durağı olduğu" (munakhan lil-battalin) gerekçesiyle hadis öğretimine (müzakere) ilişkin toplantıların aleyhinde bulunmuştur.⁴¹ Ebu Muhammed el-Cerirî

32 Ebu Nu'aym, *Hilye*, c. VIII, s. 227 (Muhammed); İbn Hacer, *Tehzib*, c. I, s. 445 (Bişr). Bu örnekler Franz Rosenthal tarafından Of Making Many Books There Is No End," *The Book in the Islamic World*, ed. George N. Atiyeh (Albany, 1995), s. 40 vd., s. 53' de kısaca müzakere edilmiştir.

33 İbn Ebi Ya'la, *Tabakat*, c. I, s. 78.

34 İbn 'Asakir, *Tarihu Dimesşk*, s.n. 'Abdulaziz b. Muhammed el-Yahsubi, ayrıca İbn Hacer, *Lisan*, c. V, s. 385.

35 Hatib el-Bağdadi, *Tarih*, c. VII, s. 227.

36 İbn 'Asakir, *Tebyinü kizbi'l-müftera*, el-Kudsi, Şam 1347, s. 191.

37 Ebu Nu'aym, *Hilye*, c. VIII, s. 94.

38 *Age*, c. VIII, s. 86 vd.

39 *Age*, c. VIII, s. 92.

40 *Age*, c. X, s. 126 vd. Benzeri için bk. Bişr el-Hafî, ayrıca Hatib el-Bağdadi, *Tarih*, c. VII, s. 70.

41 Serrac, *Kitabu'l-lum'a*, tahk.: Reynold Alleyne Nicholson, E. J. W. Gibb Memorial Ser. 22, Luzac & Co., London-1914, s. 180. Tarihu Bağdad'da görüldüğü gibi müzâkerenin faydalı bir

(312/924?), hadis ilminin bu merkezî işleyişini doğrudan kınamıştır: “Müzâkereye oturmak hayır/bereket kapısını kapatmaktır, halbuki nasihatleşmek için oturmak hayır kapısını açmaktır.”⁴²

Hadise karşı zahidler ne yaptı? İlkin, rical tenkidi, müslümanları aşağılayıcı bir tavır olarak gıybetle benzemektiydi. Ahmed b. Hanbel bir keresinde Bişr’in İsa b. Yunus (ö.191/806?)’un belli bir hadisi rivayet edip etmediğini söyleyebileceğini ifade etmiştir. Bişr rical ile ilgili hüküm vermeye ehliyetli olmadığından yakınmıştır.⁴³ Ünlü zahid Ebu Turâb en-Nahşebî (ö.245/859-60)’nin Ahmed b. Hanbel’i “Alimleri karalama (la taghtab [sic] al’ulamai)” diye uyardığı söylenir. Ahmed b. Hanbel ise ona “Gözünü aç! Bu istişare olup, gıybet değildir.” şeklinde cevap vermiştir.⁴⁴ Muhammed b. Bündâr (ö.292/904-5), filan kişinin zayıf, filan kişinin büyük bir yalancı olduğunu söylemesinin çok zor olduğunu belirtmiştir. Ahmed b. Hanbel, kendisi ve diğer hadis uzmanları sessiz kalırlarsa, cahil kimselerin sahih olanı zayıf olandan ayıramayacaklarını ileri sürmüştür.⁴⁵ İbn Ebi Hatim (ö.327/938), değersiz hadis ravilerini tenkit etmenin gıybetle girmedığı konusunda ısrar etmiştir.⁴⁶ Fakat, Yahya b. Main’in münekkidlerin lekelediği bazı kimselerin amel defterlerinin uzun zaman önce semadan indirilmiş olabileceğini kabul ettiği İbn Ebi Hatim’e nakledildiği zaman, onun, elinde tuttuğu kitabını attığı ve kendinden geçercesine gözyaşı döktüğü söylenir.⁴⁷

Zahidler hadis ravilerinin kendini beğenmişliklerini de hoş karşılamamışlardır. Bişr el-Hafî’nin hadis araştırmaları uğruna attığı her adımı affettirmek için Allah’a ibadetle meşgul olmasının nedeni belki de buydu.⁴⁸ “Her ne zaman bir şeyleri arzu etsem, ondan vazgeçerim.” tarzında davranmayı yeğlediği için, Bişr’in hadis rivayet etmediğini söylediği nakledilir.⁴⁹ Zannedersem, hadis rivayetinde müzâkere bir gösteriş vesilesi olarak iticiydi. Hatta öyle görünüyor ki, zâhidler, hadis ravilerinin verdikleri nasihati kendilerinin tutmamasından rahatsız olmuşlardı. Yine Bişr el-Hafî’nin bazı hadis ravilerine şöyle

incelenmesine dair bk. Muniruddin Ahmed, "The Institution of al-Mudhakara," ZDMG Suppl. 1, Teil 2 (1969), 17. Deutsche Orientalistentag Wurzburg 1968 (Wiesbaden: F. Steiner, 1983), ss. 595-603.

42 Serrac, Luma', s. 179.

43 Hatib el-Bağdadi, *Tarih*, c. VII, s. 77 vd.

44 *Age*, c. XII, s. 316.

45 İbn Ebi Ya'la, *Tabakat*, c. I, s. 287.

46 İbn Ebi Hatim, *Kitabu'l-cerh ve't-ta'dil*, Cemiyetü dairatü'l-maarifü'l-Osmaniyye, 1360-71, repr.: Daru ihyâi't-türasi'l-arabi, Beyrut Ts., c. II, s. 23.

47 Zehebi, *Siyer*, c. XIII, s. 268.

48 Hatib e-Bağdadi, *Tarih*, c. IV, s. 344 vd.

49 *Age*, c. VII, s. 70; Ebu Nu'aym, *Hilye*, c. VIII, s. 355.

dediği nakledilir:

“Verilmesi gereken bir sadakanın sorumluluğunun sana ait olduğunu bilmelisin. Birinizin 200 dirhemi varsa, beş dirhemini vermelidir. Aynı şekilde, biriniz 200 hadis işitse, beş hadisi uygulamaya koymalıdır. Aksi takdirde, yarın sorumlu tutulacağı şeylerden sakın!”⁵⁰

Bazen, zahidler hadisi tatbik sahasına koyan ve sadece onun rivayetine karşı çıkan kişiler olarak savunulmuştur. Ebu Nuaym’a göre, çok ilim [hadis] aktarıp ifâ etmeye kalkışması nedeniyle Ma’ruf el-Kerhi (ö.yaklaşık olarak 200/815-16)’nin akli başından gitmiştir.⁵¹ Ebu Bekir el-Attar’a göre, Cüneyd ilmu’ş-şerî’ a’yı iyi biliyordu, fakat onun sorumluluğunu deruhte etmek kendisini hadis rivayetinden alı koymuştur.⁵² Çağdaş olduğu bilinen başka hiç kimse rastlamadığıma göre, bu mazeretler muteber değildir; bununla birlikte, muhtemelen rağbet olmadığı için, bu kişilerin o zamanlar kendilerini belli şahıslara adayın müntesipleri de yoktu; [bundan dolayı] kendilerini zühde adamları onları hadis rivayetinden alı koymuştur.

Muhakkak, hadis ravileri ile zahidler ihtilafını abartmamalıyız. Bir çok hadis ravisi kibirliliğe ve övülen davranışları ihmale karşı uyarıda bulunmuştur. Jacqueline Chabbi, raviler grubundan hoşlanmayan Fudayl b. İyaz’ın dindarlığı ile dokuzuncu ve onuncu yüzyıl Hanbelîlerinin dindarlığı arasında önemli bir farklılık bulamamıştır.⁵³ Bişr el-Hafî’nin ravilere ve onların hayat tarzına ilişkin ifadeleri, Hanefîleri yüceltme ve onların hadisçi muhaliflerini itibardan düşürme uğruna hatalı yorumlarıyla meşhur olan Ahmed b. es-Salt (ö.308/921)’tan gelmektedir.⁵⁴ Ayrıca, aynı durum, onuncu yüzyılda ve ünlü Şafîi hukukçusu Ebu İshak eş-Şirazi (ö.476/1083) gibi özellikle sufi izlenimini vermeyip zahid olarak (zühhad) teşhis edilen şahıslardan sonra da bulunmaya devam eder.⁵⁵ Her asırda, müslümanlar hem zâhidlikte hem de hadiste faal

50 Hatib el-Bağdadi, *Tarih*, c. VII, s. 69. Bişr ve hadis müdevvinleri arasındaki ihtilafın Hanbelî kaynakların kabul ettiğinden daha keskin olduğunu göstermek için Massignon tarafından iktibas edilmiştir, *Essai*, 231.

51 Ebu Nu’aym, *Hilye*, c. VIII, s. 367.

52 Ebu Bekr el-Attar, ayrıca es-Sülemi, *Tabakat*, s. 142.

53 Chabbi, "Fudayl," özellikle ss. 340-45.

54 Ebu Nu’aym, *Hilye*, c. VIII, s. 344; Hatib el-Bağdadi, *Tarih*, c. III, s. 157. Ahmed b. es-Salt hakkında bk. Eerik Dickinson, "Ahmad b. al-Salt and His Biography of Abu Hanifa." *Journal of the American Oriental Society* 116 (1996), ss. 406-17. Ahmed b. Hanbel ile Bişr el-Hafî arasındaki ilişkiler veya daha tam olarak onların ilişkilerine dair geliştirilmiş olan edebî gelenek mükemmel bir çalışmanın konusu olmuştur: Michael Cooperson: "Ibn Hanbal and Bişr al-Hafî," *Studia Islamica*, no. 86 (1997), ss. 71-101. Bişr el-Hafî’nin aşağılayıcı ifadelerinin Cooperson’un faraziyelerinden başka sufi etkisi meydana getirmediğini, daha çok hadis ravileri arasında polemikler meydana getirmiş olması gerektiğini ileri sürmekteyim.

55 Her ne kadar terime Sem’ânî’nin Kitabu’l-ensab’ında rastlamasam da, Zehebî, Sem’ânî’nin onu bir zahid olarak nitelendirdiğini nakleder; bk. *Siyaru a’lami’n-nübelâ*, tahk.: Muhammad

olmuşlardır.

Nihayet, sekizinci yüzyılın önemli zahidlerinin aynı zamanda çok önemli hadis ravileri olduğu, yine de onuncu yüzyıldan ileriye doğru seçkin hadis ravilerinin nadiren önemli Sûfîler olduğu ve aynı şekilde seçkin Sûfîlerin de nadiren hadiste itibarlı uzman oldukları [düşüncesi] süregelmektedir. Zahidlerin rical tenkidi kitaplarındaki görünümünden ve değerlendirilmesinden de anlaşılacağı üzere, değişim dokuzuncu yüzyıl boyunca devam etmiştir. Yüzyılın ilerlemesine paralel olarak, zikredilen zahidlerin aktif hadis ravisi olmaları hemen hemen imkansız olmakla birlikte, hadis uzmanlarının dikkatlerini celbetmeleri de pek mümkün olmamıştır.

TABLolar

Tablo 1:

Hadis Ravisi Olarak Sülemî'nin Tabakât'ındaki Şahıslar

Tabloya Dair Açıklayıcı Bilgiler

A-Kuşak/Nesil

B-Faal/Aktif

C-Değerlendirme Yapılmış (Rated)

D-Değerlendirme Yapılmamış (Unrated)

A	B	C	D
1	17(85%)	7 (35%)	13 (65%)
2	14 (70%)	2 (10%)	18 (90%)
3	3 (15%)	2 (10%)	18 (90%)

Nu'aym el-Irgasusi, c. XVIII, s. 454. İbnu'l-Cevzi onu "kışfî'l-'İyş müteverri'an", yani zahidane yaşayan ve açık bir şekilde meşru/mübah olmayan her şeyden kaçınan biri olarak tanımlar: *el-Muntazam*, Dairatü'l-maarifi'l-Osmaniyye, Haydarabad 1357-60, 9: 7 = tahk.: Muhammad 'Abdülkadir Ata ve Mustafa 'Abdülkadir 'Ata, w. Nu'aym Zurzur, Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1412/1992, c. XVI, s. 230. Subkî, onun her duasına icabet edildiğine dair şöhrete sahip olduğunu zikreder: *Tabakatü'ş-şafiiyyeti'l-kübra*, tahk.: Mahmud Muhammad et-Tanahi ve 'Abdülfettah el-Hulv, İsa el-Babiel-Halebi, Kahire 1964-76, c. IV, s. 216.

Tablo 2:**Hadis Ravisi Olarak Ebu Nuaym'ın Hılyetü'l-Evliya'sının 8-10. Ciltlerindeki Şahıslar**

Tabloya Dair Açıklayıcı Bilgiler

A-Ölüm Tarihi

B-Faal/Aktif

C-Değerlendirme Yapılmış (Rated)

D-Değerlendirme Yapılmamış (Unrated)

A	B	C	D
Hicrî 151-200	29 (62%)	24 (51%)	23
Hicrî 201-250	31 (32%)	19 (19%)	79
Hicrî 251-300	24 (41%)	4 (7%)	54
Hicrî 301'den	18 (31%)	4 (8%)	55

Tablo 3:**Hadis Ravisi Olarak Târîhu Bağdad'daki Zâhid ve Sûfiler**

Tabloya Dair Açıklayıcı Bilgiler

A-Ölüm Tarihi

B-Faal/Aktif

C-Değerlendirme Yapılmış (Rated)

D-Değerlendirme Yapılmamış (Unrated)

A	B	C	D
Hicri 151-200	5 (56%)	2 (40%)	3
Hicrî 201-250	24 (71%)	6 (25%)	18
Hicrî 251-300	22 (28%)	6 (27%)	18
Hicrî 301-350	13 (25%)	3 (23%)	10